

ЕВАЛУАЦИЈА
ЕФЕКТА
ИНКЛУЗИВНОГ
ОБРАЗОВАЊА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Београд 2020.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”**

Београд, 21. децембар 2020.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2020.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”
ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 21. децембар 2020.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.faspep.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Доц. др Марија Анђелковић

Доц. др Ивана Сретеновић

Рецензенти:

Доц. др Слободан Банковић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Доц. др Марија Јелић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова биће публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-145-7

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 7.12.2020. године, Одлуком бр. 3/193 од 8.12.2020. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ЕВАЛУАЦИЈА ЕФЕКТА ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Програмски одбор:

- Проф. др Александар Југовић
- Доц. др Милосав Адамовић
- Доц. др Ивана Арсенић
- Доц. др Мирјана Ђорђевић
- Доц. др Тамара Ковачевић
- Доц. др Татјана Ментус
- Доц. др Ксенија Станимиров

Организациони одбор:

- Доц. др Наташа Буха
- Доц. др Миа Шешум
- Асс. др Бојана Дрљан
- Асс. др Божидар Филиповић
- Асс. Вера Петровић
- Невена Јаковљевић, сарадник у настави
- Дуња Стекић, сарадник у настави

СТАВОВИ УЧИТЕЉА ПРЕМА ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ УЧЕНИКА С ТЕШКОЋАМА У РАЗВОЈУ

Мирјана ЈАПУНЦА-МИЛИСАВЉЕВИЋ*, Александра ЂУРИЋ-ЗДРАВКОВИЋ*,
Александра ПАВЛОВИЋ*, Биљана МИЛАНОВИЋ-ДОБРОТА*, Ана РОКНИЋ**

*Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Београд

** ШОСО „Јелена Варјашки“, Вршац

Апстракт

Рад је усмерен ка процени ставова учитеља према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју. Узорак чини 39 учитеља, старосне доби од 24 до 51 године. Од укупног броја испитаника њих 34,2% изјављује да је имало искуства у васпитно-образовном процесу ученика с тешкоћама у развоју. Општи ставови учитеља према инклузивном образовању процењени су Скалом мишљења о инклузији ученика с тешкоћама. Резултати истраживања сугеришу да већина испитаних учитеља има негативан став при процени добробити инклузивног образовања за ученике с тешкоћама, као и да инклузија захтева промене у организацији васпитно-образовног процеса. Добијена је статистички значајна корелација између свих процењених субскала. Старосна доб учитеља не утиче на ставове према инклузивном образовању. Добијени подаци указују на неопходност стручно академског образовања учитеља за рад са ученицима који показују тешкоће у развоју.

Кључне речи: инклузија, старосна доб учитеља, васпитно-образовни процес

УВОД

Инклузивно образовање, односи се на школовање у коме сва деца имају приступ редовном школском систему уз одговарајућу подршку. Основни циљ инклузивног образовања је квалитетно образовање за све ученике уважавајући различите потребе, способности, карактеристике и очекивања како би се елиминисали сви облици дискриминације (Anddy,

Athifah, Rangga, & Victor, 2016). Инклузија у великој мери зависи од става учитеља, уважавања различитости између ученика као и спремности да се на њих позитивно и ефикасно одговори (Saloviita, 2018).

Начела инклузије, која обухватају изграђивање ставова и вредности, а не само знања и вештина, требало би да буду саставни део васпитно-образовног процеса свих учитеља (World Health Organisation, 2011). У процесу образовних реформи

припремљеност учитеља је фактор који је идентификован као круцијални за успех инклузије ученика с тешкоћама у развоју (Ahsan & Sharma, 2018). Истраживање перцепције инклузије учитеља указује на то да ставови учитеља одређују како ће да се спроводи инклузивна пракса (Anglim, Prendeville, & Kinsella, 2018). Образовање учитеља један је од важних фактора у развијању позитивних ставова и уверења која подстичу инклузивно образовање (Beacham & Rouse, 2012). Негативни ставови и уверења у великој мери отежавају спровођење ове образовне промене (de Boer, Pijl, & Minnaert, 2011).

Истраживање које је за циљ имало процену ставова наставника општег образовања и ставова дефектолога према инклузији указује на чињеницу да су ставови дефектолога знатно позитивнији у односу на ставове наставника општег образовања (Hernandez, Hueck, & Charley, 2016). Предиктори ставова учитеља према инклузији односили су се на образовање наставника као и на виши ниво самоефикасности који су били у директној вези са позитивнијим ставовима (Hernandez et al., 2016). Резултати су показали да учитељи имају мање позитиван став према укључивању ученика који имају високе потребе за подршком (Ahsan & Sharma, 2018).

Студија, која је за циљ имала процену ставова учитеља, предметних наставника и дефектолога према инклузији указује на то да предметни наставници имају негативнији став у односу на учитеље, док дефектолози имају резултате изнад средњих процењених вредности. Око 20% наставника су снажни противници инклузије (Saloviita, 2018). Испитаници, млади учитељи који нису имали искуства у инклузивном одељењу током студија наводе да нису стекли довољно знања

која би их припремила за рад са ученицима с тешкоћама у развоју (Hemmings & Woodcock, 2011).

Истраживања која су се бавила проценом става учитеља према инклузивном образовању јасно диференцирају уверења учитеља о вредностима инклузивног образовања за развој, ученика с тешкоћама и ученика типичног развоја (Skočić Mihić, Gabrić i Bošković, 2016).

Један од фактора који се процењује односи се на старосну доб учитеља. Истраживачи немају јединствен став по том питању. Једни сматрају да старост није повезана са њиховим ставовима према инклузији (Chhabra, Srivastava, & Srivastava, 2010), док други указују на то да млађи учитељи показују позитивнији став у односу на старије колеге (Ahmmed, Sharma, & Deppeler, 2014). Резултати сличних истраживања указују на чињеницу да учитељи старосне доби између 20 и 30 година показују виши степен слагања у погледу адекватне подршке ученицима с тешкоћама у развоју у односу на старије колеге (Schmidt & Vrhovnik, 2015).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог истраживања је да се процене ставове учитеља према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју као и да се утврди да ли постоје разлике у ставовима учитеља у односу на старосну доб.

Пригодни узорак чине 39 учитеља који раде у основним школама на територији града Београда. Календарски узраст креће се у распону од 24 до 51 године (38,5% испитаника је старије од 40 година). Узорком је обухваћено укупно 89,74% учитељица и 10,25% учитеља. Укупно

34,2% испитаника изјављује да је имало искуства у васпитно-образовном процесу ученика с тешкоћама у развоју.

Инструмент истраживања

У раду је примењена ревидирана *Скала мишљења о инклузији ученика с тешкоћама* која мери опште ставове учитеља и наставника према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју (Antonak & Larrivee, 1995, према Bouillet i Bukvić, 2015). Скала се састоји од 23 честице и обухвата четири субскеале: добробит инклузије за ученике с тешкоћама у развоју (честице од 1 до 5), проблеми ученика с тешкоћама у развоју (честице од 6 до 12), добробит инклузије за све ученике (честице од 13 до 17), утицај тешкоћа на вођење одељења (честице од 17 до 23). Скала је Ликертовог типа с опсегом одговора од 1 (не слажем се) до 5 (слажем се). Позитиван став према инклузивном образовању постижу испитаници који имају највише скорове на субскалама добробити, док на субскалама проблеми ученика и утицај тешкоћа на вођење разреда показују најниже скорове. Попуњавање Скале било је анонимно и свим испитаницима објашњено је да ће се добијени подаци користити искључиво у истраживачке сврхе.

Упитником који је направљен за потребе овог истраживања прикупљени су подаци који су се односили на процену искуства у раду са ученицима с тешкоћама у развоју, старосну доб, ниво образовања и пол.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Ставови учитеља према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју приказани су у Табели бр. 1. Вредност аритметичких средина (АС = 1,37) упућује на чињеницу да учитељи показују негативан став при процени добробити инклузије за ученике с тешкоћама у развоју. Добијене податке потврђују максималне односно минималне вредности као и квантилна расподела испитаника. Међутим, мишљење је позитивније (АС = 2,85) када се сагледа процена става који се односи на добробит инклузије за све ученике у одељењу. Учитељи сматрају да ће ученик с тешкоћама у развоју манифестовати проблеме у понашању (АС = 3,23), као и да инклузија ученика с тешкоћама у развоју захтева промене у организацији наставног процеса (АС = 3,88). Вредности максималних, минималних вредности као и вредности првог и трећег квантила потврђују ове наводе.

Табела 1. Основни статистички показатељи на Скали мишљења о инклузији ученика с тешкоћама

Субскеале	АС	СД	мин	макс.	Q1	Q3
Добробит инклузије за уч. с тешкоћама	1,37	0,36	1,00	2,00	1,05	1,70
Проблеми уч. с тешкоћама	3,23	0,81	2,00	4,33	2,60	3,92
Добробит инклузије за све уч	2,85	0,66	1,40	3,40	2,60	3,35
Утицај тешкоћа на вођење одељења	3,88	1,18	2,00	5,00	2,83	4,98

Корелациона анализа између свих процењених домена ставова учитеља према инклузији ученика с тешкоћама у развоју приказана је у Табели 2. Резултати анализе указују на статистички значајну повезаност на свим процењеним факторима. Учители који сматрају да је заједничко образовање ученика с тешкоћама у развоју и ученика типичног развоја добро за академско напредовање свих ученика сматрају и да инклузија ученика с тешкоћама подстиче њихово прихватање од стране ученика типичног развоја ($r = 0,651$). Испитаници који сматрају да се ученици с тешкоћама најбоље развијају ако су у разреду заједно са ученицима без тешкоћа не сматрају да ученици с тешкоћама збуњују остале ученике у развоју ($r = -0,294$).

Табела 2. Корелације између фактора Скале мишљења о инклузији ученика с тешкоћама у развоју

Субскеале	1	2	3	4
Добробит инклузије за уч. с тешкоћама (1)	-	-0,294*	0,651*	-0,348*
Проблеми ученика с тешкоћама (2)		-	-0,561*	0,543*
Добробит инклузије за све ученике (3)			-	-0,442*
Утицај тешкоћа на вођење одељења (4)				-

* $p < 0,001$

У Табели 3 приказани су резултати процене разлика у ставовима учитеља према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју у односу на старосну доб. Резултати указују на то да нема статистички значајне разлике у ставовима у односу на старосну доб учитеља иако испитаници изнад четрдесет година имају нешто веће средње вредности на свим доменима примењене скале.

Табела 3. Разлике у ставовима о инклузивном образовању у односу на старосну доб учитеља

Субскеале	Старосна доб	АС	СД	t	p
Добробит инклузије за уч. с тешкоћама	до 40 год.	2,301	1,834	0,065	0,620
	преко 40 год.	2,873	1,469		
Проблеми ученика с тешкоћама	до 40 год.	2,994	0,106	3,580	0,081
	преко 40 год.	2,996	0,965		
Добробит инклузије за све ученике	до 40 год.	2,800	1,133	0,630	0,442
	преко 40 год.	3,292	1,468		
Утицај тешкоћа на вођење одељења	до 40 год.	4,350	0,353	1,430	0,120
	преко 40 год.	4,750	0,950		

ДИСКУСИЈА

Циљ овако конципираног истраживања је да процени ставове учитеља према инклузивном образовању ученика с тешкоћама у развоју као и да утврди да ли постоје разлике у ставовима учитеља у односу на старосну доб.

Испитаници нашег узорка сматрају (АС = 1,37) да ученике с тешкоћама у развоју не треба увек укључивати у инклузивна одељења као и да учители нису довољно образовани за рад са ученицима с тешкоћама у развоју. Нешто позитивније ставове налазимо при процени добробити инклузије за све ученике (АС = 2,85). Дакле, учители који су обухваћени нашим

истраживањем сматрају да инклузија ученика с тешкоћама подстиче њихово прихватање од стране осталих ученика као и да ученик с тешкоћама делује позитивно на остале ученике у одељењу. Добијени подаци слажу се са налазима сличних студија у којима су анкетирани учитељи изјавили да се не осећају припремљено за подучавање ученика с тешкоћама у развоју као и да немају довољно искуства са инклузивним образовањем. Испитаници који су имали искуства у инклузивним школама као и додатне предмете током студирања показали су позитивније ставове при оцени добробити инклузије како за ученике с тешкоћама у развоју тако и за ученике типичног развоја (Hemmings & Woodcock, 2011). Резултати истраживања које је у фокусу имало процену ставова учитеља према инклузивном образовању указују на то да се многи учитељи осећају неспремно и уплашено да раде са ученицима с тешкоћама у развоју и верују да би инклузивно образовање могло да доведе до нижих академских постигнућа свих ученика у одељењу (Chhabra, Srivastava, & Srivastava, 2010).

Учитељи који су обухваћени овим истраживањем сматрају да ученици с тешкоћама у развоју наилазе на проблеме у инклузивном разреду као и да би дефектолози требало да их подучавају ($AC = 3,23$). Аритметичка средина ($AC = 3,88$) одговора који су дали испитаници нашег узорка указује на чињеницу да учитељи сматрају да инклузија ученика с тешкоћама захтева значајније промене у вођењу разреда као и да је одржавање дисциплине у разреду теже у односу на разред ученика типичног развоја. Истраживања која су дошла до сличних налаза указују на то да се учитељи фокусирају превасходно на тешкоће и препреке за реализовање

инклузивне наставе. Аутори предлажу интеракцију учитеља са учитељима менторима како би учитељи формирали позитивне ставове, уверења и вештине у вези са инклузивном праксом (Kurth & Forber-Pratt, 2017). Искуство у инклузивној настави повећава компетенције учитеља (Horzum & Izci, 2018).

Утврдили смо статистички значајне корелације између свих процењених фактора ставова учитеља према инклузији ученика с тешкоћама (Табела бр. 2). Наши налази потврђују ранија истраживања у којима се наводи да учачавање добробити образовне инклузије умањује фокусираност на проблеме током реализације инклузивне наставе као и на специфичности ученика с тешкоћама у развоју (Bouillet & Bukvić, 2015). Налази сличних студија сугеришу да је већина наставника забринута и да нема довољно самопоуздања при подучавању ученика с тешкоћама у развоју. Налази су анализирани у контексту перцепције учитеља о систематским питањима као што су недостатак приступа ресурсима као и недовољно стручно и академско образовање за рад са ученицима који показују тешкоће у развоју (Anglim et al., 2018; Hutzler, Meier, Reuker, & Zitomer, 2019).

ЛИТЕРАТУРА

- Ahmed, M., Sharma, U., & Deppeler, J. (2014). Variables affecting teachers' intentions to include students with disabilities in regular primary schools in Bangladesh. *Disability & Society, 29*(2), 317–331.
- Ahsan, T., & Sharma, U. (2018). Pre-service teachers' attitudes towards inclusion of students with high support needs in regular classrooms in Bangladesh. *British Journal of Special Education, 45*(1), 81–97.

- Anddy, S., Athifah, U., Rangga, A., & Victor, D. (2016). Teaching and learning method in inclusive classroom: A case study in EAP class at Sampoerna University. *Journal of Education and Learning*, 10(4), 301-307.
- Anglim, J., Prendeville, P., & Kinsella, W. (2018). The self-efficacy of primary teachers in supporting the inclusion of children with autism spectrum disorder. *Educational Psychology in Practice*, 34(1), 73-88. doi: 10.1080/02667363.2017.1391750
- Beacham, N., & Rouse, M. (2012). Student teachers' attitudes and beliefs about inclusion and inclusive practice. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 12(1), 3-11.
- Bouillet, D., Bukvić, Z. (2015). Razlike u mišljenjima studenata i zaposlenih učitelja o obrazovnoj inkluziji učenika s teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51(1), 9-23.
- de Boer, A., Pijl, S. J., & Minnaert, A. (2011). Regular primary school teachers' attitudes towards inclusive education: A review of the literature. *International Journal of Inclusive Education*, 15(3), 331-353.
- Kurth, J., & Forber-Pratt, A. (2017). Views of Inclusive Education From the Perspectives of Preservice and Mentor Teachers. *Inclusion*, 5(3), 189-202.
- Saloviita, T. (2018). Attitudes of Teachers Towards Inclusive Education in Finland. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(2), 270-282.
- Schmidt, M., & Vrhovnik, K. (2015). Stavovi nastavnika prema inkluziji djece s posebnim potrebama u osnovne i srednje škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51(2), 16-30.
- Skočić Mihić, S., Gabrić, I., & Bošković, B. (2016). Učiteljska uvjerenja o vrijednostima Inkluzivnog obrazovanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52(1), 30-41.
- Hemmings, B., & Woodcock, S. (2011). Preservice teachers' views of inclusive education: A content analysis. *Australasian Journal of Special Education*, 35(2), 103-116. <https://ro.uow.edu.au/edupapers/367>
- Hernandez, D., Hueck, S., & Charley, C. (2016). General Education and Special Education Teachers' Attitudes towards inclusion. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 79-93.
- Horzum, T., & Izci, K. (2018). Preservice Turkish teachers' views and perceived competence related to inclusive education. *Journal of Education and e-Learning Research*, 5(2), 131-143. doi: 10.20448/journal.509.2018.52.131.143
- Hutzler, Y., Meier, S., Reuker, S., & Zitomer, M. (2019). Attitudes and self-efficacy of physical education teachers toward inclusion of children with disabilities: A narrative review of international literature. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 24(3), 249-266. doi: 10.1080/17408989.2019.1571183
- Chhabra, S., Srivastava, R., & Srivastava, I. (2010). Inclusive education in Botswana: The perceptions of school teachers. *Journal of Disability Policy Studies*, 20(4), 219-228.
- World Health Organisation (2011). *World Report on Disability*. World Health Organisation/World Bank.

TEACHER'S ATTITUDES TOWARDS INCLUSIVE EDUCATION OF STUDENTS WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

**Mirjana Japundža-Milisavljević*,
Aleksandra Đurić-Zdravković*,
Aleksandra Pavlović*, Biljana
Milanović-Dobrota*, Ana Roknić****

**University of Belgrade – Faculty of Special
Education and Rehabilitation, Belgrade*

**ESS "Jelena Varjaški", Vršac

Abstract

The paper is aimed at assessing teachers attitudes towards inclusive education of students with disabilities. The sample consists of 39 teachers, aged 24 - 51 of years. Out of the total number of respondents, 34.2% of them told us that they had experience in the educational process with students with developmental disabilities. Teachers general attitudes towards inclusive education were assessed by the Scale of opinion on inclusion of students with disabilities. The results of research suggest that the majority of surveyed teachers have a negative attitudes when assessing benefits of inclusive education for students with disabilities, as well as that inclusion requires changes in the organization of educational process. A statistically significant correlation was obtained between all estimated subscales. The age of teachers does not affect attitudes towards inclusive education. The results we got point out the necessity of professional academic education of teachers to work with students with developmental disabilities.

Keywords: *inclusion, age of the teachers, educational process*

